

УДК 94(54)

**18 ДИВІЗІЯ ПІХОТИ ВІЙСЬКА
ПОЛЬСЬКОГО НА ПОДІЛЬСЬКОМУ ФРОНТІ
(1.10.1919–22.01.1920)****18 INFANTRY DIVISION
OF THE POLISH ARMY ON THE PODOLSKI
FRONT (1.10.1919–22.01.1920)****Закревський Бартош,**

доктор наук гуманістичної науки,
Військова технічна академія ім. Ярослава
Добровського (Варшава, Польща), e-mail:
bartosz.zakrzewski@wat.edu.pl,
ORCID: 0000-0001-9902-9759

Zakrzewski Bartosz,

Doctor of Sciences in Humanistic Science, Military
Technical Academy Yaroslav Dobrovsky (Warsaw,
Poland), e-mail: bartosz.zakrzewski@wat.edu.pl,
ORCID: 0000-0001-9902-9759

Стаття присвячена 18 «Залізній» Дивізії Піхоти – одна з найкращих дивізій Війська Польського під час польсько-радянської війни 1919–1921 рр. У статті відтворено маловідомий епізод з історії 18 ДП, яка вела війну з військами більшовиків на Подільському Фронті на території сучасної України. 18 ДП під керівництвом генерала Францішека Крайовського перебувала у складі Подільського Фронту, де у листопаді 1919 року взяла на себе керівництво у м. Кам'янець-Подільський.

Ключові слова: 18 Дивізія Піхоти Війська Польського, польсько-більшовицька (радянська) війна 1919–1921 рр., Поділля, Подільський фронт, Кам'янець-Подільський, річка Ушиця, Францішек Крайовський, Францішек Адам Арцишевський, Операційна Група генерала Бонніна, Операційна Група генерала Крайовського.

The article is devoted to the 18th «Żelazna» Infantry Division – one of the best divisions of the Polish Army during the Polish-Soviet War of 1919–1921. The article reproduced a little-known episode from the history of the 18th ID, which was waging war against the Bolshevik troops on the Podolski Front in the territory of modern Ukraine. The 18th ID under the leadership of General Franciszek Krajowski was part of the Podolski Front, where in November 1919 it took the lead in the Kamieniec Podolski.

Keywords: 18th Infantry Division of the Polish Army, Polish-Bolshevik (Soviet) war of 1919–1921, Podillya, Podolski Front, Kamieniec Podolski, the Uszyca River, Franciszek Krajowski, Franciszek Adam Arciszewski, Operational Group of General Boninn, Operational Group of General Krajowski.

Характеристика регіону, де відбувалися бої

На межі 1919–1920 років XVIII – та Піхотна Дивізія Війська Польського (ВП) дислокувалася на Поділлі, в регіонах, відомих своїми мальовничими пейзажами, відображеними у трилогії Генріка Сенкевича. Розташоване у південній частині українського Театру Бойових Дій (ТБД), Поділля – плоскогірна місцевість з лісами та річками, течії яких впадають до р. Дністер. Долини рік сягають глибини 30–40 м, а місцями від 120 м до 150 м, оточені ярами з крутими схилами. На сході Подільська Плита поступово перетворювалась у хвилясту Придністровську височину, що злегка спускалася через долину р. Буг у напрямку до р. Дніпро. У басейні Бугу горбисті паралельні хребти рухалися на схід і на південний схід від Подільської Плити.

На півдні від Житомира та на Поділлі домінували чорноземи. Це важкі ґрунти, що під час сильних дощів розмокали, і на ґрунтових дорогах утворювалися великі провалини, які перешкоджали нормальному руху коней, ба більше, навіть людей.

Річка Дністер була одночасно кордоном з Румунією і обмежувала український ТБД з південного заходу. Дністер плинув у долині глибиною 120–270 м і змінною глибиною, на яку впливали численні багатокілометрові вигини. У районі Ямпіля річка звузилася до 45,5 м, створивши на цьому місці Ямпільські Пороги, що виникли в результаті підняття гранітного хребта, який перетинає долину Дністра в цьому регіоні. У басейні р. Буг, що протікає меридіонально (між Дністром і Дніпром), де вона перетиналася з притоками горбистих і протяжних паралельних гірських хребтів, річкові долини були глибокими і кругими. Там, де річки протікали між цими хребтами, розлив був широким, а в болотистих долинах домінували луки, які важко було перетнути. Ліси на Поділлі покриті більшістю річкових долин, глибоко врізалися в Подільську Пливу, що ускладнювало їх подорож.

Важливим залізничним сполученням на Поділлі була одноколейна лінія Шепетівка – Пłosкирів – Кам'янець-Подільський з частотою 10–12 потягів на добу, що мало значне тактичне значення для польської сторони. Лінія від Жмеринки до Могилів-Подільського над Дністром використовувалася радянською (рад.) 14-ою Армією (А), але їй постійно загрожували українські війська. Дороги на Поділлі не мали особливої цінності через їх стан. Війська обох сторін використовували переважно ґрунтові дороги, які раніше називали поштовими маршрутами та гостинцями шириною від 8 до 30 м.

Подільський регіон мав два напрямки: південно-східний – вів війська вздовж Дністра до Одеси; та східний – вів війська між Ольвіополем та Черкасами до Дніпра. Тому, регіон бойових дій був досить глибокий. Наступальні дії у східному напрямку повинні були здійснюватися у обмежених масштабах. Це пов'язано з тим, що Дністер відхилявся на південний схід і збільшував ширину території. Найбільш важливими для успіху у наступальних діях польської армії в регіоні Поділля були райони Жмеринки, Вінниці, Козятина та Білої Церкви. У той час важливе значення відігравали річки Буг та Рось. Для успішності збройних операцій, здійснених у цій місцевості взимку і навесні 1920 року, виникла потреба в єдності командування, що дозволило координувати операції на великих, часто важко пересічних просторах. Ці простори надавали пріоритет одиницям і підрозділам, здатним маневрувати і вести боротьбу фізично, що характеризується значною рухливістю як з точки зору тактичної мобільності бойових частин, так і задніх елементів [5, s. 1270–1276].

На початку грудня 1919 року Військо Польське, включаючи XVIII піхотну дивізію, ще на той час як тактичну Групу генерала Бонніна, а потім генерала Крайовського, зайняли Кам'янець-Подільський та повіти: Кам'янецький, Новоушицький, Пłosкирівський, Старокостянтинівський, з метою оборони цих територій від Червоної Армії, та прийняли громадянську та військову владу з

рук українців, які не мали коштів і засобів для наведення порядку на цих землях. Незабаром з Кам'янця до Варшави було евакуйовано частину влади УНР, яка створила еміграційний уряд.

Дії Операційної Групи генерала Бонніна – генерала Крайовського

Ядром майбутньої XVIII Піхотної Дивізії була Група генерала Бонніна (*groupe ment tactique Bonnin*), який був відомий як командувач VII Стрілецької Дивізії армії генерала Геллера. Ця група функціонувала у Війську Польському в жовтні–листопаді 1919 року. Начальник штабу цієї групи був француз – Чарльз Руко. До Групи увійшли: 26–та Піхотна Бригада на чолі з полковником Дзиславом Залуським (143, 144 і 145 пп.), 113–та Артилерійська бригада (I і II/113 Полки Польової Артилерії, 4/113), 3 і 4/13 б. сап., 5–та Льотна Ескадрилья, III/1 пск. (Піхота Кресових Стрільців) та II/6 полк уланів. З 15 листопада полковник Дзислав Залуський очолив групу Бонніна. Керівником штабу групи залишився Францішек Арцишевський. Натомість, з групи вийшла III/1 пск., а рота 113 Артилерійської Бригади була ідентична командуванню 7–ї Стрілецької Дивізії Армії генерала Геллера. 30 листопада у складі Групи Бонніна опинилися 49 пп. та I/113 пта. (Полк Тяжкої Артилерії; дві батареї). Наказ Верховного Головнокомандувача (№4037/V) від 12 грудня 1919 року та командування Волинського Фронту від 25 грудня 1919 року призначили генерала Францішека Крайовського очільником Групи, тому з цього часу підрозділ отримав назву Група генерала Крайовського. Після приїзду до Польщі, на Подільський фронт прибула 18–та Дивізія Піхоти. Перші місяці перебування Групи Бонніна – Крайовського пройшли досить спокійно. У жовтні 1919 року під керівництвом Групи генерала Бонніна потрапив II дивізіон (3 та 4 швадрон) 6–го Полку Канівських Уланів. Полк був перевезений з Коломиї до околиць Тереховлі та Чорткова, а впродовж жовтня–грудня окремі ескадрильї виконували патрульні служби на передгір'ї річки Збруч [15, s. 7].

У складі групи генерала Бонніна від вересня–жовтня перебував 143 пп. Над Збручем від 15 до 29 жовтня у полку усі командні посади займали польські офіцери. Очолював командування полку – майор Мечислав Богута–Спіхович, I/143 пп. очолив капітан Станіслав Святецький, II/143 пп. – капітан Юзеф Билень, III/143 пп. – капітан Станіслав Кауцький. 143 пп. взяв відтинок фронту Окопи св. Трійці – Турильче – Пукляки (I і III/143 пп.), а II/143 пп., що прийшов пізніше (9 жовтня), був розміщений у районі Борщів – Глибочок як резерв Групи генерала Бонніна. Керівництво полку розмістилося у Гермаківці. На півдні 143 пп. зміг налагодити контакт з румунською армією, а на півночі – з 145 пп. [15, s. 8]. Розташовувався 145 пп. на околицях містечка Скала, та організував оборонний пункт на Збучі. 144 пп. зайняв відтинок над Збручем в Гусятині, там два батальйони розмістилися у першій лінії, а третій батальйон та командування – у Васильківцях. I і II/113 ппа.

на лінії р. Збруч оточили наступні місцевості: керівництво полку – Озеряни, керівництво I/113 ппа. та 3–тя батарея – Чабарівку, 1–ша батарея – Давидківці, 2–га батарея – Личківці, керівництво II/113 ппа. та 6–та батарея – Глибочок, 5–та батарея – Лосяч [8, s. 8].

Група генерала Бонніна (від Дністра до Гусятини), спільно з 12 ДП, що оточувала лінію річки Збруч, мала завдання охороняти демаркаційну ділянку по цій смузі. Перед фронтом 143, 144 та 145 пп., на початку листопада 1919 року розміщувались кілька українських підрозділів, розкиданих по околицях Козятини, Вінниці та Жмеринки. Знищені хворобами і атаковані арміями Денікіна і більшовиків, вони частіше думали про безпечне потрапляння за Збруч, ніж бойові дії. Місцеве населення, у свою чергу, з нетерпінням чекало закінчення бойових дій. У першій половині листопада дві роти 144 пп. перетнули р. Збруч у напрямку до Ярмолинець, не зустрівши противника. Населення Городка над Смотричем, до якого вдалося дістатися полякам, досить добре відреагувало на військо. Обидві роти без зайвих зусиль зайняли приміщення вокзалу Людвиполя та цукровий завод «Вікторія» на схід від Городка [17, s. 8].

Окупація Кам'янця–Подільського

У ніч з 15 на 16 листопада 1919 року до керівництва Групи Бонніна прийшла звістка про поразку військ Петлюри. Українці збиралися покинути Кам'янець–Подільський у зв'язку з наближенням армії Денікіна та звернулися до Верховного командування Війська Польського з проханням зайняти місто, та боронити власність УНР [15, s. 9]. Оскільки військова ситуація була незрозуміла, поляки вирішили скористатися ситуацією та попередити Армію Денікіна на Поділлі, що йде зі сходу, а також Червону Армію, з якою вели бойові дії. Вранці 16 листопада 1919 року згідно з розпорядженням командира групи наказано усім прийти до бойової готовності, а вже під вечір вийшов наказ стосовно облоги та захисту Кам'янця–Подільського: «*Nakazuje się natychmiastowe zajęcie Kamieńca Podolskiego nawet w razie potrzeby zdobywania miasta. Po ukończeniu akcji i zaprowadzeniu ładu w mieście punkt ten będzie stanowił punkt wysunięty w linii Zbrucza. I i III baon 143 P.S.K. i 6 bat. 113 P.A.P. z Mielnicy pod rozkazami Majora Boruty Spiechowicza odejdą natychmiast, najkrótszą drogą do Kamieńca Podolskiego, aby obsadzić miasto*» [3, k. 3]. Після окупації Кам'янця–Подільського майор Богута–Спіхович отримав наказ про організацію польського урядування в місті. Було також організовано безпеку у місті в разі нападу.

Першим з Борщова до Кам'янця вже о 19.00 годині, 16 листопада приїхав Владислав Северин з плутоном та II/143 пп. Він зайняв будівлю Польської Військової Місії та найважливіші об'єкти в місті. О 20.00 годині командир 143 пп. майор Богута–Спіхович теж вирушає до Кам'янця, аби якомога швидше надати підкріплення Владиславу Северину. Південна колона у складі I/143 пп. та 6 батареї 113 ппа. під особистим командуванням

майора Спіховича вирушила шляхом Гермаківка – Мельниця – Окопи св. Трійці, і після подолання уночі 50 км шляху, армія прибула до Кам'янця–Подільського о 5.00 ранку, 17 листопада. Натомість, колона III/143 пп. вирушила під проводом Кауцького, вони перетнули р. Збруч під Пуклаками, рухаючись полями, а пізніше дорогою через Теклівку, прибули до Кам'янця вранці о 10.00, 17 листопада 1919 року.

Після «очищення» міста, під наглядом залишилися усі магазини, склади та урядові будівлі. Організовано також безпеку міста (зовнішню та внутрішню). У зв'язку з наближенням військ генерала Денікіна, керівник 143 пп. отримав наказ для організації нової оборонної позиції по лінії р. Збруч, та задля виконання цього завдання отримав у своє розпорядження I/145 пп., III швадрон 6-го полку уланів та бригаду саперів, до часу прибуття власного II/143 пп. – тобто, до 28 листопада. Група майора Богути–Спіховича зайняла ділянку, що на півдні опиралася в Дністер під Усьцем, вздовж р. Смотрич аж до села Козиньце на півночі. Резерв групи складався з III/143 пп., швадрону уланів та бригади саперів у Кам'янці–Подільському. 6 батарея 113 пап. залишалась на позиціях бойової готовності в Янчицях. Ці підрозділи щодня відправляли патрулі на відстань до 10 км, а ескадрильї уланів – до 20 км задля розвідки щодо просування армії Денікіна.

19 листопада 1919 року Ф. Арчишевський [31] переказав подяку солдатам за оборону Кам'янця–Подільського: *«I. Za sprawne i z pełną energią wszystkich oficerów i żołnierzy przeprowadzone ruchy wojsk podczas zajęcia Kamieńca Podolskiego wyrażam wszystkim, którzy w akcji tej brali udział moje uznanie i podziękowanie. Szybkim wytyżonym marszem udało nam się wkroczyć do miasta tego bezpośrednio po odejściu wojsk ukraińskich i zapobiec w ten sposób zapowiadającej się anarchii i już szerzącemu bolszewizmowi. Kto wie czy nie uratowaliście waszem forsownem nocnem marszem wielu ludziom życie narażone przez bandytów miejscowych [...]»* [4]. За зайняття Кам'янця, Група генерала Бонніна отримала також подяку від керівника фронту – генерала Вацлава Івашкевича [7, s. 22].

Наприкінці листопада 1919 року, позostalі підрозділи Групи генерала Бонніна, у зв'язку з передачею Кам'янця–Подільського зайняли нижню лінію р. Смотрич разом з передмістям Кам'янця. Як згадує Ф. Арчишевський (про Кам'янець–Подільський): *«W tym z natury niezwykle obronnie położonym miasteczku, otoczonym jakby olbrzymim rowem fortecznym głębokim, stromym jarem rzeki Smotrycz, był ośrodek wywiadowczy wszystkich narodowości. Ścierały się tam wywiady bolszewicki, denikinowski, ukraiński, polski, rumuński, węgierski, francuski i może jeszcze kilka innych, sprzedając sobie wzajemnie różne wiadomości i robiąc sobie rozmaite psikusy. Myślę, że co czwarty przechodzień na ulicy był czymś szpiegiem, a co czwarty byłym żołnierzem wojsk bolszewickich, ukraińskich albo dawnych rosyjskich. Na rynku kursowały wszystkie możliwe waluty europejskie i złoto, które można było*

zmienić w każdym sklepie na jakąkolwiek walutę. W nocy miasteczko zamierało, bo chodzenie po ciemnych ulicach było niebezpieczne» [7, s. 23].

Наказ №25 від 21 листопада 1919 року Групи генерала Бонніна (Крайовського) визначив дислокацію підрозділів майбутньої 18 ДП. Керівництво 144 пп. створили пункт опору в Городку, укомплектований двома бригадами III батальйону та цілою кавалерією 4/6 полку уланів. Керівництво батальйону було розміщене в Городку, 1/2 бригади та бригада кулеметників дислокувались у Кінківцях, 1/2 бригади у Ольхівцях. На шляху з Городка у напрямку транспортного вузла Ярмолинець повинна була проводитись постійна розвідка, аби стежити за рухами армії Денікіна, і негайно повідомляти результати командуванню Групи. До Городка мало бути під'єднано телефонний зв'язок.

Командування 143 пп. відправляли сильні патрулі на залізничні лінії Кам'янець – Ярмолинці, Кам'янець – Дунаївці в радіусі 20–30 км від Кам'янця–Подільського. Також згідно з розпорядженням, сильні піхотні патрулі мали розвідувати головну лінію оборони в радіусі 10 км [3, k. 120].

Керівництва окремих полків Групи Бонніна щоденно повідомляли про кількість відправлених патрулів та їх результати. Солдати Групи генерала Бонніна, які перетинали польський кордон, мали бути роззброєні на лінії демаркації. При зустрічі денікінської армії, польські солдати повинні зберігати «сприятливий» нейтралітет. У випадку, якщо б війська Денікіна діяли агресивно, основною лінією оборони мала стати р. Збруч аж до селища Скала–Подільська, а далі дорога до Кам'янця та Смотрича. Українські війська і чиновники були роззброєні та інтерновані, судові уряди стали змішаними – українсько-польськими, а скарбниця залишилася під українським контролем [3, k. 120].

145 пп. після здобуття Кам'янця–Подільського організував оборону над р. Смотрич [10, s. 10]. 113 пап. також залишився біля річки, командний пункт якого розташовувався у Скалі; I дивізіон – у Іванківцях, II дивізіон – у Оринині, а 6-та батарея – у Кам'янці–Подільському [8, s. 10]. 144 пп. розміщувався у Кутківцях, а його форпости – на р. Смотрич. У Кам'янці дислокувався також I/113 пта, де тривала організаційна робота, а окремі батареї діяли у різних містах та містечках Польщі: 1 і 2/113 пта. – у Кам'янці–Подільському, 3/113 пта. – у Грудзязу. Кожен з них тренувався відповідно до своїх взірців, і вже із сформованих гарнізонів вони один за одним відправлялися на фронт [11].

Організаційну роботу ускладнювала епідемією тифу, що почалася у грудні у підрозділах Групи Бонніна. 11 грудня 1919 року підпорядковані підрозділи польових лікарень у Чорткові були настільки переповнені, що аж до самої евакуації лікарі не могли більше нікого госпіталізувати. Хворі за відсутності ліжок лежали на підлозі [3, k. 44].

Перехід ОГ під керівництво генерала Крайовського

За розпорядженням №4037/V Генерального штабу від 12 грудня 1919 року головне

командування Групою генерала Бонніна було доручено генерал-лейтенанту Францішеку Крайовському [30] – колишньому командирі 7-ї Бригади Піхоти [1]. Остаточне керівництво над Групою Бонніна Ф. Крайовський отримав 21 грудня 1919 року після прибуття до р. Збруч. Генерал Крайовський почав свою роботу в дивізії з об'їзду всіх підлеглих частин. Згодом він розпочав реорганізацію тактичного розподілу підрозділів по фронту. Наказав розмістити батальйони в селах, що розташовані на кордоні, та забезпечити постійне патрулювання між кордонами. Для більшості офіцерів, які призвичаїлися до боротьби в окопах це було нечувано. Резервним батальйонам він наказав проводити бойове навчання між осіб, і сам постійно брав у цьому участь. Усунув також з посад кілька командирів. Все це підвищило внутрішню дисципліну в полках, і незабаром армія, яка була неготова до серйозних бойових дій, набула зовсім інакших форм та значення [7, s. 22].

Напередодні Різдва 1919 року відбулася зміна на посаді командира 145 пп.: з полку пішов полковник Теофіл Свірський, а на його місце призначили майора Кароля Стейнбаха. Штаб 113 Бригади Артилерії та Групи генерала Крайовського у той час перебували у Кам'янці-Подільському. Ф. Арчишевський згадував: «*Naszą radiostację umieściliśmy, z obawy przed sabotażem, na dachu budynku szkolnego, w którym znajdował się sztab [18] dywizji, a wszystkie wejścia trzeba było obstawić żandarmerią. Większość oficerów sztabu mieszkało też w tym budynku. Wojska nasze zachowywały się w tym rojowisku źmij wzorowo. Nie było żadnych wypadków awanturnictwa, dezercji lub niedyscypliny. Umundurowani w dobre błękitne mundury francuskie i dobrze uzbrojeni, robili wrażenie wojska zdyscyplinowanego i takie też były zapewne raporty wszystkich wywiadowców do swych przełożonych*» [7, s. 22].

Тривала швидка організаційна робота. Окрім об'їзду підрозділів, було організовано та навчено штаб дивізії, особлива увага приділялася підготовці та оснащенню роти, яка відповідала за комунікацію. На посаду командира комунікаційної роти призначили лейтенанта Болеслава Єжикевича – вихідець з німецької армії, який виявився великим організатором. Начальник штабу – майор Ф. Арчишевський був відповідальний перед генералом за комунікацію так само як і за командування армією [7, s. 22].

Наприкінці грудня група генерала Крайовського перейшла ближче до сходу. Поступове просування в цьому напрямку було наказом генерала Івашкевича, аби випередити Червону Армію, яка рухалася на Поділля. 25 грудня 1919 року ситуація суттєво погіршилася, і весь центр сил Денікіна був розбитий більшовиками. Ліве крило Добровольчої Армії Денікіна відступало з півночі під тиском більшовицької армії. Підрозділи Групи генерала Крайовського займали лінію вздовж р. Смотрич аж до Ніжина, через Вербку, вздовж р. Мукша, до Кам'янця, пізніше вздовж р. Смотрич аж до устя Дністра.

До Групи генерала Крайовського приєднався 149 пп. який значно посилив військо. Новий полк спочатку знаходився поблизу Кам'янця–Подільського [9, s. 6]. Під кінець грудня 1919 року, після прибуття 149 пп. було доправлено 18 Дивізію Піхоти: у районі Стара Ушиця – Іванчик – 149 пп. організував оборону над р. Ушиця; район Мініківці, Дунаївці, Молотківці, Ярмолинці – 144 пп.; 143 пп. – як підрозділ дивізії в околиці Смотрич – Гусятин – Городок. У грудні 1919 року 143 пп. було поставлено завдання організувати оборону р. Мукша.

Після взяття нової оборонної лінії, сили Групи генерала Бонніна – Крайовського охороняли залізничне сполучення Кам'янець–Подільський – Ярмолинці. Батальйон 149 пп. залишався у Кам'янці, охороняючи шлях до станції Балинівка. 145 пп. розташований від знаку Федорівка 2 км на захід, а 144 пп. – до північного кордону. 143 пп. охороняв лінію Гусятин – Ярмолинці.

Пильна увага керівництва приділялася дезінфекції та цілковитому виселенню цивільних осіб з будинків, котрі повинна була зайняти армія у зв'язку з епідемією. 143 пп. повинен був вийти з Кам'янця 29 грудня 1919 року.

Між 26 та 29 грудня 1919 року 113 пап. слідом за піхотою перейшов на нові вогневі позиції: Жванчик – Нова Ушиця – Миньківці – Зінківці, остаточно закріпилися вони на цих територіях 5 січня 1920 року. Це було пов'язано з ситуацією на фронті. В умовах поразки «білих» сил генерала Денікіна, задля того, щоб запобігти Червоній Армії захопити Пłosкирів та Старокостянтинів, підрозділи генерала Крайовського на початку січня 1920 року вийшли на лінію р. Ушиця. Коли 144 пп. оточив район Ярмолинці, його протяжність сягала 30 км, однак головні бої в той час не відбувалися. Незабаром, 145 пп. також отримав завдання щодо захисту територій між р. Ушиця та залізничним сполученням Кам'янець–Подільський – Пłosкирів. Полк зайняв відтинки Маліївці – Миньківці. Новоприбулий 149 пп. залишився на лінії р. Калюс.

Новий 1920 рік

1 січня 1920 року патрулі П/145 пп. вислані до Нової Ушиці, стверджували, що денікінські підрозділи покинули місто шість днів тому. У місті панував хаос, і громадяни, побоюючись нападу і розкрадання, з великим очікуванням чекали польських військ, готуючи навіть житло для людей і коней. Польський патруль був дуже тепло прийнятий жителями Нової Ушиці, де проживала велика кількість польських сімей. В Ушицівійськові натрапили на кілька денікінських парламентаристів котрі перейшли на польську сторону з проханням зайняти покинуті ними міста. Запаси їжі, що залишилися після «білої» армії були розкрадені місцевим населенням. Телеграфний і телефонний зв'язок з чужими підрозділами було заборонено. У поштовому відділенні поставлено постійне чергування, що контролювали місцеві цивільні поляки, які про все повідомляли командирі П/145 пп. телефоном.

31 грудня 1919 року 145 пп. дозволено зайняти нові місця дислокації, незважаючи на те, що загальний рух групи розпочинався 2 січня 1920 року. Командування полку та дві роти I батальйону 145 пп. прибули до Дунаєвць, III/145 пп. розмістився у Маліївцях, II/145 пп. у Миньківцях, дві роти I/145 пп. залишилися у Кам'янці. 31 грудня 1919 року на нові місця дислокації прибув 143 пп.: I/143 пп. – до Городка; II/143 пп. – до Смотрича; III/143 пп. розформували на дві групи, частина з яких вирушила до Зарічанки, а інша до Гусятина; окремо відібрані солдати з I і III/143 пп. відправились на виконання гарнізонної служби: 3-тя рота до Борщова, 11-та – до Чорткова. У зв'язку з отриманим звітом II/145 пп. до Нової Ушиці було вислано 1 роту з цього батальйону задля забезпечення провіанту. Ця група мала залишатися там до того часу, поки усі запаси не будуть вивезені [2, к. 2, 2А, 2В, 2С].

У січні 1920 року над р. Ушиця, Група генерала Крайовського вступила в контакт з підрозділами армії генерала Денікіна. Положення на передовій змінювалося кожного дня, аж до того часу, поки армія «білих» зазнала поразки. За військами, які відступали на південь, на початку 1920 року, прибули перші патрулі більшовицьких військ. Більшовики витіснили війська Денікіна, і вже незабаром Червона Армія зайняла територію прямо перед Групою генерала Крайовського, а польські патрулі піддавались частим обстрілам.

6 січня 1920 року до Кам'янця на допомогу Групі Крайовського прибув II/143 пп., який розпочав гарнізонну службу; дві роти з I батальйону 145 пп. відійшли до Дунаєвць. Перший потяг з військовими трофеями відправили до Гусятина. Попри те, що сильні морози перешкоджали армії нести військову службу, була ще одна проблема – гостра нестача взуття [2, к. 8].

Вранці 8 січня 1920 року Група генерала Бонніна – Крайовського знову дислокувалась у нових регіонах: керівництво 113 бригади у Кам'янці–Подільському; керівництво 113 пап. – у Дунаєвцях; 6/113 – у Жванчику; 5/113 – у Миньківцях; 2/113 – у Тарнавці; 3/113 – у Ярмолинцях; II/113 пап. – у Кам'янці; 1/113 пта. – у Жванці; 2/113 пта. – у Жабинцях (на захід від Кам'янця–Подільського). У підрозділах теж був відчутний брак взуття. За інформацією, отриманою від біженців зі сходу в околицях Жмеринки та Бару розташовувалися загони Володимира Шепеля чисельністю близько 2000 осіб. Рота II/145 пп. була зайнята депортацією військових матеріалів з Нової Ушиці [2, к. 12].

Нагальною проблемою, яка потребувала швидкого рішення було питання щодо розбитої армії Денікіна, які переходили лінію фронту. Солдат «білих» спершу пропускали через фронт, де потім роззброювали. 8 січня 1920 року керівництво 144 пп. повідомило, що двоє денікінських офіцерів прибули до Миньковець з новиною про те, що у цій околиці знаходиться підрозділ денікінців (3 офіцери, 440 вершників та 20 піших солдат). Цей підрозділ, після зіткнення з українськими підрозділами отамана Шепеля, 9 січня 1920 року

повинен був прибути до Миньковець та приєднатися до Війська Польського. За наказом Верховного Головнокомандуючого, ці солдати мали пройти службу у Зінківцях. Під час роззброєння відібрано 48 рушниць [2, к. 9, 9А].

9 січня 1920 року ситуація на сході показала, що підрозділи Групи генерала Бонніна – Крайовського можуть у найближчий час зустрітись з більшовиками. Противника потрібно було зупинити між р. Ушиця та залізничним шляхом Кам'янець–Подільський – Проскурів, і тримати у цьому відтинку близько восьми днів, допоки не прибуде підкріплення. Так як для повного стримування більшовиків у польської армії не було змоги, вони вирішили укріпити та обороняти найважливіші місця, зв'язкові вузли, залізничні шляхи, а також Стару Ушицю, Жванчик, Дунаївці, Малинівці, Зінківці, Ярмолинці, Шатаву, Шарівку, Савинці, Городок та Кам'янець–Подільський. Ця дислокація нагадувала шахову дошку на мапі: один ряд місцевості на лінії Ушиці, інший – в тилу приблизно на 10–50 км віддалений від першої лінії. Кожна з цих місцевостей була укріплена у формі оборонних пунктів.

Підрозділи, якими керував генерал Крайовський, отримали відповідні вказівки щодо утворення оборонних ліній. Місцевість, на якій повинні були утворитися оборонні пункти потрібно належно укріпити, створюючи імпровізацію тимчасових місць проживання для солдат – кожне для 4–15 осіб – з будинків цивільного населення. За відсутності будинків рекомендовано будувати оборонні землянки. У великих розлогих селах оборона повинна проходити у тих частинах, які можна було захистити. Місця опору обмотувались колючим дротом у кілька разів, забезпечувались боеприпасами та їжею (у консервах) щонайменше на три дні. Вище керівництво та батареї мали бути готовими до кількадечної оборони, та самостійно створити оборонні пункти.

Керівництва кожної з місцевостей мали представити оборонні проекти своїх територій до 15 січня 1920 року. 145 пп. мав негайно почати фортифікаційні роботи. Для фортифікаційних робіт було залучене і цивільне населення. Прогрес щодо роботи повідомляли кожні 5 днів. 18 ДП отримала завдання обороняти Кам'янець–Подільський усіма можливими способами [3].

Окрім роззброєння підрозділи Денікіна, патрулювання на передовій та прослуховування постійно нової інформації про наближення більшовиків, солдати 18 ДП у перші дні січня 1920 року роззброїли українські підрозділи які потерпіли поразки та навели лад у подільських селах. 7 січня 1920 року більшовицькі патрулі увійшли до Бару. Підрозділи Крайовського взяли 50 полонених – дезертирів з колишньої української армії. Поза містами було небезпечно – трьох солдатів групи Крайовського висланих до селища Кульчіївці, що на схід від Кам'янця–Подільського, для купівлі їжі, були вбиті жителями села. 12 січня 1920 року направлена каральна експедиція для роззброєння села і покарання винних. Тим часом

підрозділ «білих», який розташовувався на схід від Миньковець, ще не прибув до селища. До того часу 144 пп. роззброїв солдат у районі сіл: Покутинці, Тарасівка, Андріївка, Стахів, Солодківці, Шарівка, Муроване, Вербка, Бебехи, Зіньківці, Лінківці, Адамівка, Станіславівка, Соколівка, Кривуля. Зібрано близько 160 рушниць і значну кількість боєприпасів [2, к. 19, 19А].

На рубежі 1919 і 1920 років 6 Полк Уланів постійно підпорядковувався групі генерала Крайовського. 14 січня 1920 року керівництво 143 пп. разом з I і II/143 пп. повернулося до Кам'янця-Подільського, де створило залогу міста. Також 14 січня I/113 пта. отримав першого командира – підполковника Юзефа Ульріха. III/143 пп. відправили до Савинець, де 20 січня 1920 року він об'єднався з полком у Кам'янець-Подільському [15, s. 11].

16 січня 1920 року підрозділ Групи Крайовського дислокувалися у такому порядку: командування XXVI БП – Дунаївці; керівництво 144 пп. та технічна рота – Ярмолинці; II/144 пп. – Зіньківці; I/144 пп. – Солодківці (одна компанія тимчасово перебувала у Савинцях з метою роззброєння місцевого населення); керівництво 145 пп. та I/145 пп. – Дунаївці; IV/145 пп. – Маліївці; II/145 пп. – Миньківці (окремо дві роти перебували у Новій Ушиці); керівництво 149 пп. та II/149 пп. – Іванчик; I/149 пп. та відокремлена рота піхоти – Стара Ушиця; III/149 пп. – Кам'янець-Подільський; керівництво 143 пп. та II/143 пп. – Кам'янець-Подільський; I/143 пп. – Городок; керівництво III/143 пп. та дві роти – Гусятин; дві роти III/143 пп. – Зарічанка. Артилерія групи генерала Крайовського була розміщена так: керівництво 113 бригади артилерії – Кам'янець-Подільський; керівництво 143 пап. – Дунаївці; 3/113 пап. – Ярмолинці; 2/113 пап. – Савинці; 5/113 пап. – Міцівці; 1/113 пап. – Шатава; 6/113 пап. – Жванчик; керівництво 113 пта. – Кам'янець-Подільський; 1/113 пта. – Жванець; 2/113 пта. – Жабинці [2, к. 30, 30А].

Висновки. Прийшовши з Блакитної Армії генерала Юзефа Галлера була створена 18 «Залізна» Дивізія Піхоти, яка вела бойові дії як Операційна Група французького генерала Л. Бонніна, а згодом – Група генерала Крайовського, свої перші бої провела саме на Поділлі. Тут вона пройшла хрещення вогнем, ще не у повному складі. Характеристика діяльності, що описана в статті, а саме період між 1 жовтня 1919 і 22 січня 1920 року, була початком формування дивізії. З-під французького керівництва 18 ДП потрапила під польський контроль та отримала чудового командира – генерала Францішека Крайовського – колишнього військового австрійської армії. Однією з найважливіших подій того часу була окупація Кам'янця-Подільського та захист його від Червоної Армії, а згодом – оборона польських позицій на лінії річки Ушиця. У той час дивізія запровадила порядок на зайнятих територіях, підтримувала постійні контакти з підрозділ УНР та «білими» солдатами Денікіна. Всі ці заходи були прелюдією

до наказу від 23 січня 1920 року Міністерства військових справ Польщі про створення 18 ДП. Наступним етапом в історії вже повноцінної 18 ДП була боротьба з Червоною Армією на Поділлі в період з 23 січня до 23 березня 1920 року.

Переклад Юлія Кшановська

Список використаних джерел

1. CAW, 18 Dywizja Piechoty, I.313.18.1.
2. CAW, Dowództwo Frontu Podolskiego, I.310.5.21.
3. CAW, Dowództwo Grupy gen. Krajowskiego, I.312.22.1–2
4. CAW, Dowództwo Grupy Taktycznej gen. Bonnina, I.313.18.1.
5. *Bitwa o Ukrainę 1920*, 2016. Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku, Warszawa.
6. *Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku*, 1990. *Wybór dokumentów*, oprac. J. Cisek, Londyn.
7. Arciszewski, FA., 1972. *Patrząc krytycznie*, Londyn.
8. Badowski, Z., 1936. *Zarys historii wojennej 18 Kresowego Pułku Artylerii Polowej*, Warszawa.
9. Fuglewicz, J., 1929. *Zarys historii wojennej 49 Pułku Strzelców Kresowych*, Warszawa.
10. Grochot, J., 1930. *Zarys historii wojennej 72 pułku piechoty*, Warszawa.
11. Hłasko, J., 1929. *Zarys historii wojennej 1 Pułku Artylerii Ciężkiej*, Warszawa.
12. Jegorow, A., 1929. *Lwow – Warszawa 1920 god. Wzaimodziejstwie frontow*, Mokswa–Leningrad.
13. Kiszko–Zgierski, H., 1930. *Zarys historii wojennej 6 pułku ulanów kaniowskich*, Warszawa.
14. Laskowski, O., 1996. *Encyklopedia Wojskowa*, t. I, Warszawa.
15. Legutko, W., 1930. *Zarys historii wojennej 4 Pułku Strzelców Podhalańskich*, Warszawa.
16. Listowski, A. *Dziennik*, T. II, k. 468–472 w: Biblioteka Czartoryskich, Kraków, rkps ew. XVII 2987.
17. Mazaraki, F., 1929. *Zarys historii wojennej 71 Pułku Piechoty*, Warszawa.
18. Miezeninow, SA., 1926. *Nacząło bor'by s Poljakami na Ukrainie w 1920 g. (XII Armija)*, s 3 *schiemami*, Moskwa.
19. Nowik, G., 2010. *Zanim złamano «Enigmę»... rozszyfrowano Rewolucję. Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918–1920*, Warszawa.
20. Nowik, G., 2004. *Zanim złamano Enigmę... Polski radiowywiad podczas wojny z bolszewicką Rosją 1918–1920*, Warszawa.
21. Rykkas, AO., 2013. *Razom z Polskim Wojskom. Armia Ukraińskiej Narodnej Respubliki 1920*, Niżyn.
22. Szandruk, P., 2014. *Siła męstwa*, Warszawa–Kraków.
23. *Studia taktyczne z historii wojen polskich 1918–1921*, t. V: *Manewr na Mozyrz i Kalenkowicze 4.03–12–03.1920 r.*, Warszawa 1925.
24. Wyszczelski, L., 1999. *Kijów 1920*, Warszawa.
25. Zakrzewski, B., 2012. *18 Dywizja Piechoty w walkach z Rosją bolszewicką w 1920 r.*, w: *Stosunki polityczne, wojskowe i gospodarcze Rzeczypospolitej i Związku Radzieckiego w okresie międzywojennym*, praca zbiorowa pod red. J. Gmitruka i W. Włodarkiewiczza, Warszawa–Siedlce.
26. Zakrzewski, B., 2016. *18 Dywizja Piechoty w wojnie polsko-sowieckiej 1919–1921*, Warszawa.
27. Zakrzewski, B., 2014. *Bitwa nad Wkrą – 5. Armia Wojska Polskiego na Północnym Mazowszu Część pierwsza*, «Militaria XX wieku – Wydanie Specjalne», nr 2 (36).
28. Zakrzewski, B., 2015. *Bitwa nad Wkrą. Część druga*, «Militaria XX wieku – Wydanie Specjalne», nr 1 (41).
29. Zakrzewski, B., 2013. *Bitwa o Brody (26 lipca – 5 sierpnia 1920 roku)*, «Militaria XX wieku – Wydanie Specjalne», nr 2 (30).
30. Zakrzewski, B., 2013. *Pogromca Budionnego – general dywizji Franciszek Kralicek–Krajowski*, «Militaria XX wieku – Wydanie Specjalne», nr 4 (32).
31. Zakrzewski, B., 2012. *Zapomniany general Franciszek Adam Arciszewski*, «Militaria XX wieku – Wydanie Specjalne», nr 6 (28).
32. Zołna, J., 1929. *Zarys historii wojennej 42 Pułku Piechoty*, Warszawa.

* * *